

PATRU CUVINTE ROMÂNEȘTI DIN FONDUL STRĂVECHI

Ion NANIA

Abstract: In the present article, the regretted author analyses, from an etymological point of view, the Romanian words: dolofan, hilac, muzan and țăruș, words that the dictionaries often present either with an incomplete etymology or erroneously considered as derived from Bulgarian or other Slavic languages.

Din cele aproximativ 600 de cuvinte românești pe care dicționarele noastre le prezintă cu etimologie incompletă, ori și mai grav, foarte multe socotite greșit a proveni din bulgară sau din alte limbi slave sau cu etimologie necunoscută, voi prezenta doar patru, semnificative, credem noi, pentru ca lingviștii să reflecteze asupra originii limbii române.

Dolofan, *ă, dolofani, e*, adj. Despre ființe: gras, durduluiu, rotofei – et. nec. (*DEX*, 1975, p. 276). Originea am aflat-o în 1958 când țăranul, fost vânător, Ioniță Buică din satul Leșile, neștiutor de carte, ne-a răspuns la întrebarea ce înțelege prin dolofan; răspunsul a venit fără ezitare: „*Dolofan se numește puiul cucului; el crește-n cuibul pitulicii și-i omoară pe bieții pușori care rămân cât nuca*”.

În concepția țăranului nostrum, dolofan era sinonim cu puiul cucului, așadar s.m. Originea cuvântului este comună cu gr. *dolofonia*, „asasinat, omor ascuns”, *dolofonisis*, „asasinare, omorâre pe ascuns”. Surprinzător rămâne faptul că în timp ce în greaca veche cuvântul

reda acțiunea împlinită de un necunoscut, limba română redă chiar și pe înfăptuitor. Ulterior, aveam să aud și expresia: „*Cine știe cine o fi fost dolofanul nenorocit care l-a omorât pe bietul om*”, fiind vorba de un călător omorât la drumul mare.

Hilac, *hilaci*, s.m. Ne-a fost transmis de Dimitrie Cantemir în limba latină, la plural – *hylaces*. Toți traducătorii operei marelui savant au eludat animalul din traduceri. Abia în ediția bilingvă din 1973 se avansează ideea că ar fi vorba de un „animal lătrător” sau „urlător”, poate câini sălbatici? (*Descriptio Moldaviae*, 1973, p. 236). După un an se credea că „*este probabil să fie vorba de câini, dar resălbățiți*” (Sergiu Haimovici, 1974). Chiar și marele istoric Constantin C. Giurescu scria că: „*Termenul << hylaces >> al textului latin l-am tradus prin <<câini sălbatici>> deoarece n-am certitudinea că ar fi existat și hiene – speță care ar corespunde etimologic cel mai bine termenului latin hylaces (care latră, care urlă)*” (*Istoria pădurii românești*, Ediția a II-a, 1976, p. 269). Toate aceste discuții s-au datorat faptului că în limba latină nu au găsit un termen apropiat: există doar în greacă verbul *ylao*. Nu trebuie să uităm că Vespasian numea pe filosoful cinic Demetrios „... *cyna ylactoynta*”, dar s-a neglijat și faptul că Ovidiu în „*Metamorfoze*”, vorbind de Acteon, prefăcut în cerb, găsește pretext să enumere câinii folosiți de romani la vânatoare, mai toți proveniți din Grecia, printre care și pe „*Hylactor cel cu vocea ascuțită*”.

Misterul a fost dezlegat de noi după ce am găsit o baladă în care se spune că „*Vodă căpitan Matei vâna... ududacii/ cu hilacii...*” Bătrânul vânător Ioniță Buică ne-a mărturisit că, prin 1905 a „*pușcat un hilac*”. Deși nu cunoștea un alt nume al animalului, după descrierea făcută reieșea clar că era vorba de șacal. Bănuiala noastră a devenit certitudine în 1954 când vânătorii au împușcat prin pădurile din zona comunei Mozăceni, în timpul masivelor căderi de zăpadă din ianuarie-februarie, „*lupi mici*” sau „*lupi de stof*”, despre care țaranul Alexe A. Danciu (n. 1887) din Babaroga ne-a mărturisit că: „...*așa lupi mici n-am văzut de pe vremea când eram băiețandru; se vâneau prin Zidureanca, pe la noi, dar se numeau hilaci; vedeți dumnezevoastră, li s-a uitat numele, sau poate așa s-or fi chemând acum, Dumnezeu știe, multe se schimbă*”. Este dovada cea mai bună nu numai a prezenței hilacului în fauna noastră, ci și a conservatorismului limbii noastre.

Muzan, *muzane*, s.n. Sălașul ielelor aflat într-o poiană foarte bogată în iarbă și flori, înconjurată de o pădure deasă, cu etaje inferioare de nepătruns, un fel de „*casă a ielelor*”. Cuvântul îl știu din copilărie, de pe Valea Mozacului, unde s-a păstrat o bogată moștenire etnoculturală despre iele până în deceniul al VII-lea din secolul trecut, dispărută odată cu dispariția bătrânilor.

Cuvântul apare ca toponim la 30 iulie 1535 într-un hrisov emis de Radu Paisie voievod prin care întărește popii Neagoe ocină în Romanaii de la Muzan, parte ape care a cumpărat-o de la fiii lui Murgea (*D.R.H.*, B. III, 1975, doc. nr. 205, p. 344).

Ielele sunt niște zâne de o rară frumusețe, îmbrăcate în alb strălucitor, care zboară numai noaptea, cântând extraordinary de frumos, nefiind permis să vorbești în acel moment, vrăjind bărbații. Coboară pe pământ și joacă hora, iar iarba din locul respective rămâne pârjolită, ca arsă, iar pe cercul respective nu mai crește. Dacă se întâmplă ca în apropiere să se afle un bărbat care le vede jocul și le aude cântecul, va fi pocit pentru toată viața. De aceea, bărbații, uneori chiar și femeile, nu le pronunță numele, folosind doar termenii: dânsule, frumoasele, mândrele, șoimanele sau vântoasele.

Încercarea de a se da etimologia „*Din ele*” (*DEX*, 1975, p. 413) nu este concludentă. Abordarea subiectului ar cuprinde un spațiu foarte vast. Avem în vedere legendele moștenite pe Valea Mozacului; spre comparație amintim pe *Ilia* (*Rhea Silvia*), fiica lui Numitor, vestal consacrată zeului Mars care, prin împreunarea cu acesta, a născut gemenii Romului și remus. După o legendă de pe Valea Mozacului, una din iele a păcătuțit, chiar în muzanul ei, cu un flăcău foarte frumos și a născut doi prunci gemeni. Flăcăul nu a vrut să se însoare cu ea, dar au ajuns la o înțelegere, fiecare luând spre creștere câte un băiat; cel crescut de flăcău a ajuns Făt Frumos, muritor care a trăit pe pământ, iar cel crescut de zână a fost ridicat printre stele, rămânând nemuritor până azi – Ciobanul cu Oile. Într-o variantă, zâna a născut gemeni un băiat și o fată. Băiatul crescut de flăcău a ajuns Făt Frumos, iar fată ape cer – Fata cu Cobilița. Așadar s-ar putea face o apropiere între ia – iele și vestal Ilia. Legenda noastră ne mai spune că până la săvârșirea păcatului și pângărirea muzanului, stejarii din preajmă erau veșnic verzi, iar după aceea s-a abătut blestemul Tatălui Ceres asupra

muzanelor și stejarelor veșnic verzi până atunci, au început să le cadă frunzele toamna, rămânând goi până la primăvară. De atunci ielele se răzbună pe bărbați, pocindu-i. Făcând abstracție de legende de mai sus și de asemănările între cele din antichitate și cele românești, nu trebuie să pierdem din vedere asemănarea ielelor noastre cu muzele grecilor. Cuvântul grecesc „*moysa*” (musa) a fost împrumutat și de latină „*musa, musae*”, f. muză; (obișnuit la plural) fiice ale lui Zeus și ale Mnemosynei, zeițe ale cântecului, dar și „cântec, poezie”. Muzele din mitologia greacă au fost la origine nimfe ale izvoarelor și poienilor frumoase, încântătoare, devenind apoi zeițe ale cântecului și dansului, purtătoare de liră. Aprofundarea mitologiei și a moștenirii noastre etnoculturale ar aduce multe lămuriri pentru istoria noastră.

Țăruș, țăruși, s. m. Etimologia acestui cuvânt a rămas necunoscută lingviștilor și redată ca atare în toate dicționarele limbii române. În opinia noastră, cuvântul, de origine getică, exista cu siguranță pe la 1200 a. Chr. Toată lumea a auzit de „*bateria țărușului*”; prin sintagma „*aici s-a bătut țărușul*” fiecare țaran înțelege că „*aici s-a întemeiat satul*”.

Bateria țărușului a fost un ritual care a rămas nestudiat, deși „*este vechi de când lumea*”. Din punct de vedere istoric, ritualul a apărut după ce s-a trecut de la locuirea în telluri neolitice, la așezările răsfrate, bazate pe locuințe și gospodării individuale. Ultimul ritual care s-a păstrat în memoria colectivă a avut loc cu ocazia strămutărilor din 1833, cu ocazia baterii țărușului satului Aleși de Teiu, devenit ulterior Leși, apoi Leșile.

Ritualul începea în ziua Stratului Rusaliilor, în a patra zi de joi după Paște; momentul principal avea loc în Sâmbăta Rusaliilor și se încheia în prima duminică după Rusalii. Nu vom intra în amănuntele ritualului care era foarte complicat; vom aminti doar o parte din aspectul din Sâmbăta Rusaliilor. Țărușul era un par lung de trei coți (aproximativ doi metri), din gorun sau gârniță verde și era bătut de șapte bărbați în poiana stabilită în mijlocul cătunului. În momentul baterii toți bărbații noii așezări se descopereau și se închinau în genunchi, cu fața spre răsărit, în timp ce aducătorul parului rostea: „*Doamne Zău, Ziditor al pământului și al cerului, Tată Ceresc ocrotește-ne satul (i se spunea numele) și pe toți cei ce vor locui aici, în vecii vecilor*” și toți rosteau: „*Ocrotește-ne Doamne vitele și oile și ferește-ne de ispita celui*

necurat și a barbarilor care vor râvni la vatra și moșia noastră". Toți se ridicau, puneau mâna pe par și spuneau: „*Doamne Zău, vom rămâne credincioși și ne vom da viața pentru glie*". După rostirea jurământului, bărbatul cel mai în vârstă dintre cei șapte ascuțea parul, care de acum devenea țăruș, coloana care făcea legătura dintre centrul pământului și cer; ceilalți șase aleși pentru împlinire îl țineau, iar cel care îl ascuțea îl bătea cu un mai până intra în pământ cam două palme. În capătul țărușului bătut în pământ puneau o opincă nouă, neîncălțată. Ritualul continua toată săptămâna, din ce în ce mai diminuat. În locul țărușului urma să se sape puțul din care luau apă cu toți locuitorii.

Dintre toate popoarele indo-europene, la unul singur mai aflăm apelativul țăruș – grecescul *tsaroyhi* (*țaruhi*) „opincă”.

Este binecunoscut faptul că marii istorici ai lumii au ajuns la următoarea concluzie: „*Către anul 2000, un grup de populații indo-europene coboară din regiunile carpato-danubiene și, împărțindu-se în două ramuri, ocupă Grecia (primii greci)*” (Pierre Leveque, *Aventura greacă*, I, 1987, p. 118); „*ionienii autohtoni au fost înghițiți ulterior de dorienii (Ibidem, p. 58)*” și „*este sigur că dorienii au venit din valea Dunării de-a lungul Moravei și a Axiosului (Vardarulu), unde au fost găsite cimitirele lor*” (Ibidem, p. 118).

Se știe că vechii greci purtau sandale, iar geto-dacii purtau opinci. În opinia noastră, grecii cu siguranță au văzut ritualul baterii țărușului de către geții din epoca bronzului, care își întemeiau cătune, sate, așezări statornice. Ei au rămas impresionați de faptul că în capătul parului se puneau o opincă; ei nu cunoșteau faptul că parul ascuțit se numește acum țăruș, îl numeau tot *paloyhi*, *paluhi* (par), socotind că *tsaroyhi* (*țaruhi*) este opinca.

În încheiere, consider că a sosit timpul ca lingviștii români să abandoneze vechile tipare și să reanalizeze cele aproximativ 600 de cuvinte pe care dicționarele explicative le consideră a avea etimologie necunoscută.